

БАЛКАНИТЕ В НЕМСКИТЕ ГЕРБОВНИЦИ ОТ XV ВЕК: СЛУЧАЯТ С КОНРАД ГРЮНЕНБЕРГ

Милен Петров

*Институт за балканистика с Център по тракология
Българска академия на науките, България*

Хералдиката е един от най-разпознаваемите визуални елементи на западноевропейската средновековна култура: двуглави орли, грифони, лъвове, мечки и всякакви други животни, стилизирани сгради и антропоморфни образи, както и най-различни комбинации от геометрични фигури красят знамена, щитове, стени на сгради, а също и страниците на така наречените гербовници, представляващи колекции или каталози на гербове. Този тип книги се появява на границата между XII и XIII в. и бързо се превръща в търсен и широко предлаган продукт, а следващите две столетия са белязани от истински разцвет на жанра, особено в земите на Свещената римска империя, върху които се концентрира настоящото изследване. Гербовниците могат да бъдат структурирани по различен начин в зависимост от идеята, стояща зад тяхното съставяне. В тях могат да бъдат представени гербовете на участници във военна кампания или турнир¹, васалите на даден владетел, въображаеми символи на съществуващи или измислени кралс, императори, библейски персонажи и т.н.²

¹ Например съхраняваният в Кралската библиотека на Нидерландия *Beyeren Wapenboek* (KB 79 K21) от началото на XV в., в който са включени гербовете на участници във военни конфликти между владетелите на Долна Бавария-Щраубинг-Холандия и Фризия през 1396 и 1402 г., както и тези на участници в турнири от 1238 и 1310 г.

² Filip 1997. Гербове получават най-различни личности, сред които библейски персонажи, антични герои и владетели, а в някои ръкописи е включен дори и герб на Иисус Христос, например в кьолския *Hyghalmen Roll* (ср. на XV в.) – вж. Denny 1975: 97–98. Често срещани са гербове на персонажи от кръстоносните цикли и от рицарската литература. Интересен пример представлява непубликуван френски ръкопис от 1673 г., съхраняван в библиотеката на Румънската академия на науките, в който накратко е разказана историята на рицарите на кръглата маса и крал Артур (Fr. 203: f. 3r–7r), след което са представени общо 177 техни герба.

Фиг. 1. Гербът на Хървое Вукчич Хърватинич (Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis, след 1407 г.).
Източник: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a8/Hrvojev_misal.jpg

По-различна е ситуацията на Балканите. Въпреки че сред православните държави в региона има засвидетелствани немалко примери за използването на владетелски символи, най-вече двуглави орли, които се срещат сред множество местни династии: Палеолози, Асеновци, Мърнявчевичи, Църноевичи, Лазаревичи, Бранковичи, то дори за любители в областта на хералдиката е видимо, че употребата им е различна³. Има данни в България, Византия, Сърбия, Влахия и Молдова да се използват знамена, да се срещат изображения на истински и фантастични животни, но несъмнено техните социални, политически и културни функции не са същите като тези в латинския свят. Макар и географски отдалечен, пример за начините на употреба на гербове в т. нар. „византийска общност“ и за ясното разграничение между символ и хералдика може да бъде даден с Московското княжество, където двуглавият орел започва да се използва като хералдически символ не в годините непосредствено след брака на Иван III със София Палеологина през 1472 г., а под влияние на започналите две десетилетия по-късно дипломатически отношения между Хабсбургите (които също използват двуглав орел) и Москва. Употребата на двуглавия орел като хералдически символ отразява опита на руските владетели да опонират на австрийските херцози чрез адаптацията на византийския символ към собствената си външнополитическа пропаганда, но по начин, който е познат в латинския свят⁴. За сравнение, двуглавият орел

³ Soloviev 1935: 129–164.

⁴ Alef 1966: 14–15, 21.

наистина се използва на Балканите, но единствено като символ на самата императорска власт, а не на държавата, конкретна династия или личност⁵.

Освен чрез италианските държави и Полша, която е сюзерен на Молдовското княжество, в периода XIV–XV в. западноевропейски хералдически традиции могат да бъдат открити сред балканските страни и земи, които са династично свързани с Унгария: Хърватия, Славония и Далмация, а също и в населените със славяни територии на Хабсбургите в Карниола и Щирия. Западно влияние има и върху страни като Сърбия, Босна и България, които в определени периоди са частично или изцяло подвластни на унгарските крале. Например, елементи на европейската хералдика се откриват в босненските земи, както е видно от миниатюрите към глаголическия мисал на Хървое Вукчич Хърватинич и от печатите на босненските крале⁶. В Сърбия и Дунавските княжества също са засвидетелствани гербове по „западен модел“, основно върху печати⁷. Данните по отношение на България са по-малко. Важно е да се споменат унгарското хералдическо влияние върху монетите на Йоан Срацимир във Видин през XIV в.⁸ и някои примери от Търново⁹, но също и западното влияние, което навлиза след Четвъртия кръстоносен поход¹⁰. Въпреки това сред православните балкански аристократични семейства гербовници и йерархизирана система на гербове липсват.

Независимо от обстоятелството, че страните от т. нар. Византийска общност остават по-слабо докоснати от западноевропейския опит в хералдиката (някои повече от други) и не развиват своя аналогична строго нормирана система, самите те неизменно присъстват в европейските гербовници още от зараждането им през XIII в. В подобни съчинения биват включени до голяма степен въображаеми гербове на различни балкански държави, като именно те са обектът на тази статия. В България сериозните изследвания върху средновековната и ранномодерната хералдика започват в началото на XX в., като първото, засягащо основният обект на тази статия – създадения в края на XV в. гербовник на Конрад Грюненберг от Констанц (починал ок. 1494 г.), е публикувано през 1906 г.¹¹ През следващите десетилетия са направени известни опити за проучване на различни аспекти от предмодерната хералдика, но първият ѝ сериозен изследовател е Христо Дерменджиев, който работи след Втората световна война. Въпреки това дори той не успява да напише обобщаващ труд, в който да бъде разгледано мястото на България и Балканите в средновековната и ранномодерната хералдика.

Опит за представяне на гербовете и науката за тях предлага Георги Ковачев през 2005 г. Макар и важна стъпка в изследването на тази проблематика в България, книгата му е твърде малка по обем и е с ясна научно-популярна насоченост¹². По-сериозна стъпка е направена през 2017 г. от Иван Войников, който успява да систематизира немалък

⁵ Ousterhout 2009: 159–160.

⁶ Jagić, Thallóczy, Wickhoff 1891: 87.

⁷ Например, върху договора за съюз между влашкия войвода Мирчо Стари и полския крал Владислав II от 1390 г. – DRH 1977: Pl. V, 507. Текстът на договора е публикуван в DRH 1977: No. 75, 122–123.

⁸ Atanasova 1998: 147.

⁹ Popov 1985.

¹⁰ Проблемът е коментиран в Yordanov 2019.

¹¹ Voynikov 2017: 53.

¹² Kovachev 2005.

обем от данни за миналото на българския герб от Средните векове до наши дни. По отношение на Югоизточна Европа трябва да бъдат отбелязани скорошните изследвания на босненския историк Емир Филипович, който разглежда най-вече Западните Балкани. Също така е нужно да бъде споменато, че единственият публикуван в България гербовник (под формата на критично издание) е добре познатата „Стематография“ на Христофор Жефарович от 1741 г., която оказва значително влияние върху разбиранията и развитието на хералдиката в България през XIX–XX в.¹³

След казаното до момента е време по-ясно да се очертаят параметрите и задачите на настоящата статия. На първо място трябва да бъде отбелязано, че това не е хералдическо или вексилologisch изследване в класическия смисъл. Целта не е да се изследват модели на представяне на гербове или визуалните им характеристики, нито разликите между преписи на едно и също съчинение. Както вече беше споменато, голяма част от балканските гербове, които се съдържат в ръкописи от Късното средновековие и Ранната модерност, са измислени от съставителите и често следват определени културни и/или литературни модели и разбирания. Целта на тази статия е да бъде анализирано мястото на страните от Балканите във вътрешната структура на сбирките, както и представите за тях в европейската книжнина, която е повлияла на съставителите. Разглеждането на балканските гербове извън контекста на самите произведения, както и търсенето на точни еквиваленти на всяко съдържащо се в гербовниците владение в Югоизточна Европа, независимо дали става въпрос за ръкописите от Бодензее, Илирийските гербовници или която и да е друга група извори, би могло да доведе до обърквания или грешни заключения¹⁴.

В такъв случай е важно да бъде направено уточнението, че целта на изследването е тези аспекти на хералдиката да бъдат разгледани най-вече през призмата на културната и литературна история. Географски акцентът на изследването пада най-вече върху Сърбия, Босна и Херцеговина, Хърватия, Словения, България, Влахия и Молдова. Гербове на владетели от албанските и черногорските земи липсват в разглежданите извори, а Османската империя и Византия представляват прекалено големи подтеми, заслужаващи по-обширно самостоятелно изследване, поради което ще бъдат коментирани единствено в контекста на другите страни от Югоизточна Европа.

Конрад Грюненберг

Основен обект на изследване е създаденият в края на XV в. гербовник на Конрад Грюненберг и най-вече съхраняваният в Баварската държавна библиотека негов препис Cgm 145. Той принадлежи към група извори, създадени в Южна Германия, най-вече в Швабия, Елзас и Бавария, която шведският изследовател Стеен Клеменсен нарича

¹³ Книгата на Жефарович е публикувана на български през 1986 г. и през 2023 г. Влиянието на това съчинение се вижда дори по време на работата на Учредителното събрание през 1879 г., по време на което е взето решение българският герб да следва този, който е представен в „Стематография“, вж. Voynikov 2017: 192.

¹⁴ Например не е изключено една страна да присъства повече от веднъж, като не е задължително това да е непременно грешка или заблуждение от страна на съставителя. Например в гербовника на Грюненберг емирство Гранада е представено веднъж сред държавите в Европа – *der kung von granat* (Cgm 145: p. 24) и отново сред подвластните на мамелюците владения, но с по-различно име – *Kung von cronraria* (Cgm 145: p. 63).

гербовници от Бодензее. Други произведения от същата група са Уфенбаховият гербовник, гербовникът на Ханс Бургграф, Милтенбергския гербовник, Хрониката на Констанцкия събор от Улрих фон Рихентал и гербовникът на Йорг Рюген от Бавария¹⁵.

Конрад Грюненберг е роден през първата половина на XV в. в свободния имперски град Констанц и семейството му е част от градския патрициат. През 60-те години служи в двора на император Фридрих III Хабсбург (1440–1493). Членува в една от констанцките гилдии и в рицарското общество „При котката“ (*Zur Katz*)¹⁶. Запазени са три негови текста: пътепис и два гербовника. Споменатият вече „Гербовник на Конрад Грюненберг“ е едно от тях, а другото представлява хералдическа история на Австрия, създадена през 70-те години на XV в. През 80-те години Грюненберг пише и пътепис, разказващ за поклонническото му пътуване до Йерусалим, като от особен интерес за изследователите несъмнено са илюстрациите към съхраняваните в Карлсруе и Гота ръкописни варианти. Интересуващият ни гербовник също е създаден през 80-те години, като са запазени два ранни негови преписа, съхранявани в Берлин (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, VIII. HA, II 21) и Мюнхен (Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 145). Няколко по-късни ръкописни версии се намират в библиотеки и архиви в Линц (Oberösterreichische Landesarchiv, Cod. 102), Констанц (Rosgartenmuseum, Hs. 1972/54), Цюрих (Zentralbibliothek, MS. A 42) и Мюнхен (Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 9210)¹⁷.

След няколко несполучливи опита през първата половина на XIX в. пруският граф Рудолф фон Щилфрийд успява да направи многотомно издание на Берлинския препис в периода 1875–1884 г. Това не е просто факсимиле на оригиналния ръкопис, тъй като с помощта на художника Адолф Матиас Хилдебранд всички изображения са професионално прерисувани¹⁸. Стеен Клеменсен прави ново издание на берлинския ръкопис през 2009 г., в което са включени и съпоставки с Мюнхенския Cgm 145¹⁹. Въпреки историографския интерес към Берлинския препис за настоящото изследване, както вече беше споменато, е използван най-вече съхраняваният в Баварската държавна библиотека Cgm 145. Ръкописът е създаден в края на XV в. и обхваща общо 363 страници (направена е съвременна пагинация), върху които са изобразени над 2200 герба. Според Кристоф Ролкер именно този кодекс е значително по-близък до оригинала на Грюненберг²⁰. Най-важен аргумент в тази насока и причина именно той да е във фокуса на тази статия, е ясната йерархична подредба на всички държави и владетели, която липсва в по-хаотичния Берлински препис. Мюнхенският започва с гербовете на т. нар. Деветима достойни, влѣхвите и римските императори, последвани от тези на владетелите в Свещената римска империя. Кралствата в католическа Европа са на трето място, след което са поместени множество въображаеми гербове на императорите на Индия, Китай, Етиопия и османските султани заедно с техните подвластни земи. След тях са множество гербове на европейската аристокрация, а на последно място са гербовете на т. нар. рицарски общества (*Turnieradel*) от Южна Германия и минезингерите²¹.

¹⁵ Допълнително по темата вж. въведението към Clemmensen 2009.

¹⁶ Rolker 2014b: 26–27.

¹⁷ Ръкописите са коментирани в Clemmensen 2009: 6–8 и Rolker 2014a.

¹⁸ Rolker 2014a: 193–194.

¹⁹ Clemmensen 2009; Rolker 2014a: 198–200.

²⁰ Rolker 2014a: 197–198.

²¹ Clemmensen 2009: 15–32.

Фиг. 2. Императорски орли в късен препис на гербовника на Грюненберг (Cgm 920, ок. 1602–1604 г.).

Източник: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gr%C3%BCnenberg_Wappenbuch#/media/File:Triple-headed_eagle_by_grunenberg_1483.jpg

Мястото на Балканите в гербовника на Грюненберг

Най-лесни за идентифициране и анализ са гербовете на католическите страни от Западните Балкани. На първо място това са Хърватия и Далмация, които са представени сред страните на Западна Европа и са поставени между владетелите на Гранада и Кипър²². Исторически двете владения се свързват с властта на унгарските крале, които влизат в лична уния с Хърватия през 1102 г. (*Pacta Conventa*), продължаваща до разпадането на Австро-Унгария през октомври 1918 г. Хърватия е представена с три короновани лъвски глави на червен фон, а разликите със съвременния хърватски герб не бива да бъдат учудване, тъй като бяло-червеното шахматно поле се появява за пръв път през 1495 г. и е свързано с австрийските хералдически традиции²³.

На една от предшестващите страници е изрисуван гербът на графовете на Цили, управляващи значителни части от днешна Словения, които са поставени сред аристокрацията на Свещената римска империя. Формално погледнато, като васали на Хабсбургите, които през 1341 г. стават графове, а след 1436 г. и имперски принцове, те са именно такива²⁴. Нещо повече, през петнадесетото столетие се развива концепцията, че Свещената римска империя е съставена от десет части или съсловия – херцоози (*des reichs vier hertzen*), маркграфове (*Vier marggraue*), ландграфове (*Wier lantgrauen*),

²² Cgm 145: p. 49.

²³ Нче 1993: 132–135.

²⁴ Kurelić 2006: 143–144.

бургграфове (*Vnnd vier burggrauenn*), графове (*vier grauen*), рицари (*vier Ritter*) и свободни благородници, градове (*vier stet*), села (*Vier dorffer*) и селяни (*Mer vier des reichs gepauwern*), оформящи имперската структура (*Quaternionen der Reichsverfassung*)²⁵. Разбира се, тази символична схема не отразява истинската управленческа рамка на империята, но въпреки това в нея Цили (*graff von tzily*), заедно с владетелите на Клеве (*Kleff*), Савоя (*Saffoy*) и Шварцбург (*graff von schwarzemberg*) формират съсловието на графовете (*deß reichs vier grafen*), както е изобразено и в гербовника на Грюненберг²⁶. Макар че те са представени като интегрална част от немската аристократична йерархия, земите им обхващат територии от днешна Словения, Хърватия и Босна, а през XV в. семейството се превръща в един от най-важните фактори в унгарската политика, след като крал и император Сигизмунд Люксембургски се жени за Барбара Цили, която ражда и единствения му наследник – унгарската кралица Елизабета²⁷. Макар че последният мъжки представител на рода е убит през 1456 г., влиянието на семейството върху словенската хералдика е значително и може да бъде видяно в трите звезди, присъстващи в съвременния герб на страната, които са наследство именно от графовете Цили.

С това се изчерпват по-добре познатите в Средна Европа „балкански“ владения. Гербовете на намиращите се в Западните Балкани православни страни имат доста по-различно разположение в структурата на гербовника на Грюненберг. Два от тях, представящи „херцога на Босна в Турция“ (*der hertzog von Bossen in der türckey*) и „империята Сърбия“ (*dz kaisertumb der Sirfie*) присъстват, но са разположени сред владенията на източните императори и по-точно – като васали на османските султани²⁸. След изброяването на европейските кралства, акцентът на гербовника се премества към мюсюлманските владетели и Изтока като цяло. На първо място са васалните земи на легендарния презвитер Йоан, последвани от тези на монголите и мамелюците в Египет²⁹. Босна и Сърбия са включени сред подвластните на османските султани земи, където са представени и други балкански страни и владетели сред които „херцог деспотът на Влахия“ (*hertzog dispot in der meren walachi*), гербът на византийската династия Ангели, описана като „краля на Ангелон в Гърция, подвластен на султана“ (*könig von Angelon in kriechn gehört unt turg*), на Трапезундската империя (*der kaiser von Trappesod*), както и множество гръцки херцогства, нямащи истински политически аналог³⁰. Сред подвластните на султана владения е поставен и гербът на древна Троя (*daß ist daß zerstört königreich von troya daß dye kriechn tzerstörtn*)³¹.

Връзката между тези страни и османските султани е засилена чрез изобразяването на османския владетел, седнал на трон и заобиколен от подвластните му „кралства“³². Освен че в гербовника на Грюненберг Балканите са разглеждани като част от османските владения, те са поставени в раздела за подвластните на източните императори земи,

²⁵ Henrici 1881: 75–76. Схемата се появява около 1422 г. в поемата *Spruch vom Römischen Reich*. При Грюненберг броят на съсловията се увеличава до 24 групи с по четирима представители, вж. Clemmensen 2009: 15–16.

²⁶ Cgm 145: p.12.

²⁷ Kurelić 2006: 160–162.

²⁸ Cgm 145: p. 72–73.

²⁹ Cgm 145: p. 52–65.

³⁰ Cgm 145: p.67–70. Clemmensen 2009: 103–105.

³¹ Cgm 145: p. 73.

³² Допълнително за представянето на Османската империя в подобен вид съчинения вж. Filipović 2025.

където са включени множество истински и измислени гербове на реално съществуващи страни и владетели, но и такива, взети от рицарската, пътеписната и псевдопътеписната литература, която става много популярна в периода XIII–XV в. и която отразява най-вече разбиранията на европейците за Изтока и намиращите се там фантастични създания и страни.

Дори титлите, свързани с включените гербове на Босна, Сърбия и Влахия, са неясно дефинирани и са повлияни от късносредновековната литература. За пример може да бъде посочен гербът на *dz kaisertumb der sirfie*³³. Според Клеменсен, може би става дума за императора на Сирия, като по същия начин той идентифицира този герб и в други свои изследвания³⁴. Въпреки това в случая очевидно става дума за Сърбия, най-малко поради факта, че Сирия присъства в различна част от съчинението на Грюненберг, както е отчетено и от самия Клеменсен³⁵, макар повторение под друго име да не е невъзможно (както беше посочено по отношение на емира Гранада).

Освен това името *Sirfie* (или *Sirsie*³⁶) става популярно през XV в., особено чрез спомените на участвалия в битката при Никопол баварски оръженосец Ханс Шилтбергер, които са запазени в редица преписи и печатни издания от Южна Германия. В тях се разказва, че битката срещу османците била загубена, поради това, че деспот Стефан Лазаревич изненадващо нападнал християнската войска с 15 хиляди души, а самият той е определен именно като владетел на *Sirifey*³⁷ / *Irifey*³⁸ / *Syrisey*³⁹. Като допълнителен аргумент за идентификацията на *Sirfey* със Сърбия, а не със Сирия, може да бъде посочено сравнението с малко познат латински превод на фрагмент от пътеписа на Шилтбергер, съхраняван в Австрийската национална библиотека (ÖNB 3471, f. 93r–94r)⁴⁰. Според него „Турчинът, като го видя, че се сражава успешно, започна да се готви за бягство, но нечестивият деспот, князът на Сърбия [*sed Nephandus despotus, dux Servie*], като дойде на помощ на турчина с 15 хиляди воители, предотврати бягството...“⁴¹. Преводът на немския текст несъмнено показва, че под разглеждания топоним средновековните автори са разбирали именно Сърбия. Нещо повече, подобна форма на името, при това ясно свързана със Сърбия, се появява и в по-ранни текстове от XIV и XV в., сред които една от

³³ GStA II 21: f. 30r; Cgm 145: p. 73.

³⁴ Clemmensen 2009: No. 376, 104; Clemmensen 2011: No. 292, 96.

³⁵ Гербът на König von Syria се намира сред васалите на мамелюшкия султан, редом с господарите на Йерусалим, Египет, Алепо и други (Cgm 145: p. 68), вж. Clemmensen 2009: No. 352, 101.

³⁶ Изписването на буквите S и F в много ръкописи е сходно, което може да доведе до разночетения.

³⁷ Ms.2.119: f. 280v.

³⁸ Pal. germ. 216: f. 3r.

³⁹ Sang. 628: f. 919r.

⁴⁰ В българската историография е известен под името „Анонимен австрийски разказ за Никополската битка от 1396 г.“ (Gyuzelev 2000: 116–119), без обаче да е правена идентификация с пътеписа на Шилтбергер. Фрагментът представлява адаптиран вариант на първата глава от пътеписа на баварския оръженосец, разказващ единствено за сражението под стените на Никопол. Доколкото е известно на автора на настоящия текст, друга част от съхраняваният във Виена ръкопис не е издавана до момента. В ÖNB 3471 се съдържат и други съчинения, свързани с историята на Балканите и Средна Европа, сред които кратка история на Унгария (f. 111r–113r), генеалогия на Хабсбургите (f. 94v), писмо на унгарския крал Матияш Корвин от 1472 г. (f. 96v–98r), плач за превземането на Негропонт (остров Евбея) от османците през 1470 г. (f. 98v–100r), както и гръцка граматика от Мануил Хризолорас (f. 115v–135v).

⁴¹ Gyuzelev 2000: 117, 118.

става дума за две отделни сръбски държави – т.нар. Душанова империя и Сръбското деспотство, е показателен фактът, че те са проектирани в две отделни части на гербовника, една от които е полуфантастична.

Ситуирането на балканските гербове сред владетелите на Изтока, при това в компанията на фантастични владения (като тези на легендарния презвитер Йоан) не бива да буди учудване, особено ако погледът на изследователя се откъсне от търсенето на еквиваленти на днешните държави и се обърне към начините за конструиране на пространство през Средновековието⁴⁷. Смесването на реално и имажинерно, особено по отношение на източните владетели, към които са причислени немалко от балканските господари, е присъщо на множество произведения, включително такива, създадени на прага на Новото време. Също така, през целия период на Средновековието (а и не само), върху Изтока са наслагвани различни разбирания за другостта, а неговото пространство бива запълнено с всякакви фантастични създания и владетели, които са считани за напълно реални или биват поставяни до реални. Ясен аргумент в тази насока може да бъде открит в контекста на самите ръкописи, в които са съхранени подобни текстове (пътеписи, описания на страни и други), част от които са използвани от съставителите на гербовници. Например, създаденото от англосаксите съчинение „Чудесата на Изтока“ (XI в.), описващо живеещите там феникси, дракони, паноти, блеми и други причудливи създания, е запазено в три ръкописа, един от които (London, British Library, MS Cotton Tiberius B. v) съдържа множество други географски и богословски текстове – обстоятелство, говорещо за това, че съдържанието на „Чудесата на Изтока“ е приемано съвсем сериозно⁴⁸.

Аналогично, най-познатият пълен вариант на разказа на Ханс Шилтбергер е съхранен в ръкопис (München, Stadtbibliothek, Cod. L 1603), съдържащ четири други пътеписни и псевдопътеписни съчинения на Марко Поло (f. 1r–59r), Йохан Хартлиб (f. 62r–82r), Джон Мандевил (f. 88r–166r) и Одорик от Порденоне (f. 168r–186r)⁴⁹. Нещо повече – в някои от първите си печатни издания, текстът на Шилтбергер бива публикуван съвместно с две фантастични истории за пътешествия: „Херцог Ернст“ (*Herzog Ernst*) и немска адаптация на „Пътуването на Св. Брендан“ (*Navigatio Sancti Brendani*)⁵⁰, което е показателно за това, че произведението е разглеждано като част от увлекателната литература за Ориента⁵¹, макар в текста на Ханс Шилтбергер да има значително по-малко фантастични елементи, отколкото в други съвременни пътеписни съчинения. Не бива да бъде пропуснато и обстоятелството, че за хората на Средновековието липсва съвременното разграничение между реално и въображаемо⁵². Подобни текстове, комбиниращи реално с фантастично,

⁴⁷ По темата вж. Boyadzhiev 2007: 179–281 и Damen & Meer 2022.

⁴⁸ Flight 2023: 34–35. Авторът представя и друг аргумент в тази насока, отнасящ се до иконографията на св. Кристофър (Христофор). Поради грешка в превода на латинското *Cananeus* (ханаанец), светецът е определян като *canineus* (песоголавец, кинокефал) и съответно е изобразяван като човек с глава на куче. Като такъв той се появява и в англосаксонската житиеписна литература, без това да притеснява особено съвременниците, за които съществуването на кинокефали е неподлежащ на съмнение факт (Flight 2023: 54–58).

⁴⁹ Wolpert 2016: 108–109. <<https://handschriftencensus.de/6431>> (30.05.2025).

⁵⁰ *Herzog Ernst* е произведение от края на XII в., в което се разказва за търсенето на Светия Граал, а първоначалната версия на *Navigatio Sancti Brendani* е създадена в ранносредновековна Ирландия (Flight 2023: 164).

⁵¹ Wolpert 2016: 169; 208–209.

⁵² „Ние ще трябва да си забраним – колкото и трудно да изглежда това – да налагаме върху този свят нормата

Фиг. 4. Герб на hertzog von der wilgry (херцог на България) със столица Видин според Грюненберг. Източник: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vidin_herceg%C3%A9nek_c%C3%ADmere.jpg

са в основата на конструирането на представите за източните владетели и техните гербове и макар в тях понякога да се съдържа (повече или по-малко) достоверна информация за Изтока, то те следва да бъдат разглеждани според разбиранията на средновековните автори и според светоусещането на католическия свят, което в крайна сметка отразяват.

Къде е България в гербовника на Конрад Грюненберг?

Влиянието на късносредновековната литература се вижда ясно при конструирането на образа на България, по отношение на който също може да бъде открита сходна неяснота и многообразие. Под влияние на Шилтбергер сред подвластните на султана владетели се открива т. нар. „херцог на България“ (*hertzog von der wilgry*), като е направено и уточнението, че столицата му се намира във Видин (*Budem*)⁵³. В същото време добре познатият български герб с три черни лъва на златно поле (*der kaiser von Bulgarien*), който в последните години се превърна в част от популярната култура, е поставен сред васалните на мамелюшкия султан владения⁵⁴. Редом с него са изобразени гербовете на Алепо, Александрия, измислените кралства Арабия и Месопотамия, библейското Йерусалимско

на действителността и когато чуем Цезарий от Хайстербах да ни уверява, че всички разказани от него истории за чудеса, за демони и привидения, са безусловно истинни, ще сме задължени да му повярваме и да ги възприемем тъкмо като такива. Защото ние сме пожелали да обгледаме с непредубеден и достатъчно ясен поглед света на средновековния човек, а този свят е наистина заселен с великани и стриги, горски духове и феи, антропоморфни растения, кинокефали, скиопеди, паноки и всевъзможни други чудновати създания“ (Boyadzhiev 2007: 12).

⁵³ Cgm 145: p. 73; Voynikov 2017: 115–116.

⁵⁴ Cgm 145: p. 67. Гербът се среща в онлайн ресурси по хералдика, например: <<https://heraldika-bg.org/BG-gerbovnici.htm>> (30.05.2025). През 2022 г. той беше включен и в родната видеоигра на историческа тематика *Knights of Honor 2*, където чрез него е изобразена средновековна България. Сходно изображение е използвано за обозначаване на средновековна България и в изключително успешната шведска видеоигра *Crusader Kings 3* (2020).

Фиг. 5. Императорски герб на България (Bulgarien). Източник: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a3/BG-gerb1483.png>

кралство, както и други истински и легендарни земи в Северна Африка и Азия⁵⁵. Локализацията на този герб (който се представя като символ на средновековна България дори в съвременни научни изследвания⁵⁶) сред африканските и азиатски мюсюлмански владения, както и възможното му отъждествяване с този на Волжка България не са нищо ново⁵⁷. В сходен контекст той се появява още в хрониката на Улрих Рихентал за събора в Констанц (1414–1418), където се отнася до подвластна на Златната орда територия⁵⁸.

Факт е, че в други ръкописи същият герб се открива и в балкански контекст. Като такъв той присъства в т. нар. Уфенбахов гербовник (Hamburg, Staats- und Universitätsbibl., Cod. 90b in scrip.) от края на XIV или началото на XV в.⁵⁹ В този ръкопис гербът на България е локализиран след тези на Византия (*der keyser von Kriechen*) и Сърбия (*der keiser Seruŷe*)⁶⁰, но дори в този случай трите империи са поставени сред легендарни и библейски владетели

⁵⁵ Cgm 145: p. 66–69; Clemmensen 2009: 100–102.

⁵⁶ Например Nikolov-Zikov 2012.

⁵⁷ Напр. Voynikov 2017: 98–100. Обърнато е внимание на това, че въпросният герб на България е поставен в изцяло мюсюлманска среда и е сред васалните на египетските султани, както е видно и от цитираните в настоящото изследване данни. Авторът изтъква и обстоятелството, че в един от преписите на съчинението на Улрих фон Рихентал, българският император е поставен в списък с азиатски владетели. Макар че в тези съчинения се говори за тази България като за територия в Близкия изток, а не в Средна Азия, то според изследователя става дума за объркване на топонимите и смесване на Волжка България с името *Baldachia* (Багдат), което се появява в други съвременни извори. Независимо дали аргументът е приемлив или не, факт е, че както в гербовника на Грюненберг, така и в хрониката на Рихентал има съвсем видима неяснота по отношение на различни източни владения и тяхната локализация, което само по себе си би трябвало да е доказателство за несигурността на подобни извори, поне по отношение на страни и владетели извън добре познатия на авторите католически свят.

⁵⁸ St. Georgen 63: f. 72v; Praha, XVI.A.17: f. 238r; ÖNB 3044: f. 160v.

⁵⁹ Допълнително за него вж. Voynikov 2017: 72–90.

⁶⁰ Hamb 90b: f. 43r–43v.

sser zu Schilttach), изобразяващ двуглав орел, се открива и в хрониката на Рихентал⁶⁶. В гербовника на Грюненберг империята Шилтах се намира сред най-важните владения на османските султани, заедно с Константинопол, Сърбия и Византия. Присъства и във фиктивна османска титулатура, направена по западен модел, в която султанът е наречен и „император на Шилтах“ (*kayser zu schiltach*⁶⁷ / *kaiser zu Schiltach*⁶⁸).

Именно присъствието на този герб и свързаното с него владение са добър маркер за това колко ненадежден източник (от съвременна гледна точка) могат да бъдат подобен тип съчинения. Освен обстоятелството, че при Грюненберг присъстват два български императорски герба⁶⁹, един от които неясно защо е поставен при мюсюлманските владетели, трябва да се отбележи, че в предговора към частта за гербовете на османските султани и техните подвластни земи е включено описание, в което България и „империята Шилтах“ са описани отделно едни от други⁷⁰. Това въведение липсва в изданието на Клеменсен от 2009 г. и представлява кратък хронологичен списък на османските завоевания⁷¹. Хронологията е неясна и започва със завладяването на Византия (*deß ersten das kaisertumb von Constantinopl*), последвано от Трапезунд (*daß kaysertumb von Trappesod*) и покоряването на „империята Шилтах“ (*daß kaisertumb von Schiltach*)⁷². Противно на идентификацията на съвременния изследовател, за когото е ясно, че Шилтах се отнася до Никопол, следователно до владетелите на Търновска България, при Грюненберг наративът продължава с това, че, след като завладели Византия, Трапезунд и Шилтах, османците превзели България и Босна⁷³.

Заклучение

Казаното до момента не цели да отхвърли ролята на късносредновековните гербовници по отношение на балканската хералдика, а да ги постави в контекста на времето и културната среда, в които са създадени. Изследователи като Марио Дамен и Маркус Меер акцентират върху нуждата подобен тип източници да бъдат гледани през призмата на културната история и да бъдат анализирани с оглед на техните социални и политически функции⁷⁴. Както беше подчертано, балканските православни владетели нерядко са разглеждани като част от Ориента, особено тези от тях, които са подвластни на османските султани⁷⁵. Често знанията за региона са неясни, потенциално дублиращи се и изпълнени със стереотипи, които обаче са съвсем реални от гледна точка на съвременниците. Това налага познаването

⁶⁶ Praha, XVI.A.17: f. 248v.

⁶⁷ Cgm 145: p. 70.

⁶⁸ GStA II 21: f. 15v.

⁶⁹ Изключвайки този на „херцога на България“ във Видин.

⁷⁰ Cgm 145: p. 70.

⁷¹ *Item hie stet geschriben alleß daß der türckisch kayser und sein voffaren der heilign cristnhait haben abgewunnen* (Cgm 145: p. 70).

⁷² Cgm 145: p. 70.

⁷³ *Item mer daß königreich Bulgarien das königreich Wossen...* (Cgm 145: p. 70).

⁷⁴ Damen & Meer 2022: 268.

⁷⁵ Положението им се утежнява и от това, че са схизматици. Например в Уфенбаховия гербовник са наречени „половин християни“ (Hamb 90b.: f. 43r).

на псевдопътеписната и пътеписната литература⁷⁶, както и късносредновековните хроники, засягащи различни въпроси, свързани с миналото на балканските страни и от които създателите на гербовници и други подобни съчинения могат да черпят информация. В статията беше показано как някои гербове, като тези на България и Сърбия, могат да се появят в различен контекст, зависещ от представите на създателя на даден гербовник и това с какви данни е разполагал при работата си. В този случай е нужно да се подходи с особено внимание и съобразно особеностите на времето, в което е създаден самият извор, без да се изпуска от поглед флуидността на информацията относно Балканите в предмодерната епоха.

Самите гербове, които са включени в съчинения като това на Грюненберг, не отразяват реални символи, използвани на Балканите. Дори и когато такива присъстват, какъвто е случаят с византийския двуглав орел, те са адаптирани спрямо западните разбирания и не отразяват употребата им в контекста на византийската политическа (или визуална) култура⁷⁷. Нещо повече – както счита Роберт Остерхаут – фиксирането върху хералдиката като елемент на средновековната култура на Югоизточна Европа и абсолютизирането на паралели и влияния от Западна Европа могат да доведат до negliжиране на не по-малко важни местни системи от символи, каквито не присъстват толкова отчетливо в латинския свят⁷⁸. За пример той посочва употребата на монограми във Византия⁷⁹ и акцентира върху културните общувания между балканските страни и мюсюлманския свят. Подобен тип анализи биха позволили по-коректното и пълно представяне на отделните социални и културни традиции, които оформят символните системи на различните общества.

Дори примерите за наличие на гербове сред отделни балкански аристократи или династии не означават, че социалните им функции са същите като тези в латинския свят. Самият той също не е унифициран в употребата на подобни символи. Дори в Унгария, която неведнъж беше посочена като фактор за навлизане на западно влияние в Югоизточна Европа, владетелските гербове се развиват едва през XIII в., а благородническата хералдика навлиза още по-бавно и главно под международното въздействие на Анжуйците и Люксембургите, които управляват кралството в периода 1301–1437 г.⁸⁰ В този ред на мисли присъствието и употребата на гербове от страна на балканските владетели, например в България, е възможно да е част от културния обмен между Запад и Изток, без непременно това да означава, че се пристъпва към детерминистично обосноваване „феодализация“, през която страната трябва или е задължена да премине. Напълно е възможно подобни символи да се използват само като форми, без това да се приравнява тяхното политическо и социално съдържание, което в немалка степен е различно от това в Югоизточна Европа.

Не е изключено употребата на „западни“ гербове от страна на балканските владетели да е ситуационна, особено когато те имат договорни или други отношения с католическия свят. Аналогична ситуация може да се види при изписването на владетелската титулатура,

⁷⁶ В тази насока вж. Popova 2018.

⁷⁷ Ousterhout 2009: 159–160.

⁷⁸ Ousterhout 2009: 165–170.

⁷⁹ Ousterhout 2009: 161–162.

⁸⁰ Въпросът е разгледан в Rácz 2018.

например при влашките господари. В славянските им грамоти се употребяват традиционни византийско-балкански формули⁸¹, докато в техните латински документи се забелязва използването на западни формулировки при изписването на титулатурата, например в договора, който Мирчо Стари сключва с крал Сигизмунд през 1395 г.⁸², в грамота на войводата Михаил I (1418–1420), адресирана до трансилванския град Чиснъдие (нем. Heltau)⁸³, или в договора между Влад III и Брашов от 1456 г.⁸⁴

Благодарности

Статията е подготвена по проект „Да преминеш през войната“. Средновековният военен опит на Балканите и неговото социално отражение“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор № КП-06-М70/3 от 15.12.2022 г.

Извори/ Sources:

- Cgm 145: München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 145, ок. 1483 г.
Cgm 331: München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 331, ок. 1480 г.
Cgm 568: München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 568, 1468–1470 г.
Cgm 569: München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 569, тр. четв. XV в.
Cgm 1112: München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 1112, тр. четв. XV в.
Cgm 920: München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 9210, ок. 1602–1604 г.
Clm 2230: München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 2230, ок. 1495 г.
Fr. 203: Biblioteca Academiei Române (BAR), Ms. Fr. 203, 1673 г.
GStA II 21: Berlin, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GStA), VIII. HA, II 21, ок. 1483 г.
Hamb 90b: Hamburg, Staats- und Universitätsbibl., Cod. 90b in scrin, ок. 1400 г.
NK XVI.A.17: Praha, Národní knihovna České republiky, XVI.A.17, нач. XV в.
ÖNB 3044: Wien, Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 3044, ок. 1475 г.
ÖNB 3471: Wien, Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 3471, вт. пол. XV в.
Pal. germ. 5: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 5, нач. XV в.
Pal. germ. 216: Heidelberg, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 216, ок. 1480 г.
Sang. 628: St. Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 628, вт. пол. XV в.
St. Georgen 63: Karlsruhe, Landesbibliothek, Cod. St. Georgen 63, ок. 1470 г.
Str. 2.119: Strasbourg, Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg, Ms. 2.119, вт. пол. XV в.

⁸¹ Напр. DRH 1977: No. 120, 197–198; No. 122, 201; No. 123, 202; No. 133, 217–218; No. 134, 218–220, No. 136, 221–222, No. 142, 230–232 и др.

⁸² *Nos, Mirchya, vaivoda Transalpinus, dux de Fugaras et banus de Zeuerin...* (DRH 1977: No. 87, 138).

⁸³ *Nos, Michael, dei gratia voiuoda Transalpinus etcetera...* (DRH 1977: No. 124, 202).

⁸⁴ *Nos Vlad, parcium Transsalpinarum waywoda et dominus terrarum de Fogaras et Omlas* (DRH 1977: No. 338, 456). Разбира се, запазени са и славянски грамоти, адресирани до Брашов, напр. DRH 1977: No. 166, 263–264.

Библиография/ Bibliography:

- Alef 1966: Alef, G. The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View. – *Speculum* 41/1, 1–21.
- Atanasova 1998: Атанасова, С. Хералдически аспекти на лилията от монетите на цар Иван Срацимир. – *Известия на Исторически музей – Велико Търново* 13, 145–153. [Atanasova, S. Heraldicheski aspekti na liliyata ot monetite na tsar Ivan Sratsimir. – *Izvestia na Istoricheski muzey – Veliko Tarnovo* 13, 145–153].
- Altmann 1893: Altmann, W. (ed.) Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung.
- Boyadzhiev 2007: Boyadzhiev, Ts. Loca Remotissima. Студии по културна антропология на европейското средновековие. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Boyadzhiev, Ts. Loca Remotissima. Studii po kulturna antropologia na evropeyskoto srednovekovie. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“].
- Clemmensen 2009: Conrad Grünenberg's Wappenbuch. Introduction and Commentary by Steen Clemmensen. Farum: s.e.
- Clemmensen 2011: Arms and people in Ulrich Richental's Chronik des Konzils zu Konstanz 1414–1418. Introduction and Commentary by Steen Clemmensen. Farum: s.e.
- Cosmographia 1575: Münster, S. Cosmographia Vniversale. Colonia: Appresso gli heredi d'Arnoldo Byrckmanno.
- Damen & Meer 2022: Damen, M., Meer, M. Heraldry and Territory: Coats of Arms and the Representation and Construction of Authority in Space. – In: Damen, M., Overlaet, K. (eds.) Constructing and Representing Territory in Late Medieval and Early Modern Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press, 245–276.
- Dennys 1975: Dennys, R. The Heraldic Imagination. New York: Clarkson N. Potter, Inc./ Publisher.
- DRH 1977: Pascu, Ș et al. (eds.) Documenta Romaniae Historica (DRH). D. Relații Între Țările Române, Volumul I (1222–1456). București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Filip 1997: Filip, V. Wappenbuch, -rolle. – In: Lexikon des Mittelalters. Bd. 8. Stadt (Byzantinisches Reich) bis Werl. München: Lexma Verlag, S. 2035.
- Filipović 2025: Filipović, E. Imagining the Arms of the Ottoman Empire in Early Modern Europe. – *The Armiger's News* 47(2), 25–27.
- Flight 2023: Flight, T. Basilisks and Beowulf. Monsters in the Anglo-Saxon World. London: Reaktion Books.
- Gyuzelev 2000: Гюзелев, В. (съст.) Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 2: Италиански, латински и немски извори. София: Главно управление на архивите. [Gyuzelev, V. (sast.) Izvori za srednovekovnata istoria na Bulgaria (VII–XV v.) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi. T. 2: Italianski, latinski i nemski izvori. Sofia: Glavno upravljenje na arhivite].
- Henrici 1881: Henrici, E. Spruch vom Römischen Reich aus dem Jahre 1422 – *Zeitschrift für deutsches Altertum* 25, 71–77.
- Hye 1993: Hye, F. H. Zur Geschichte des Staatswappens von Kroatien und zu dessen ältester Darstellung in Innsbruck. – *Arhivski vjesnik* 36, 131–147.
- Jagic, Thallóczy, Wickhoff 1891: Jagic, V., Thallóczy, L., Wickhoff, F. (eds.) *Missale Glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis*. Vindobonae: s.a.

- Kovachev 2005: Ковачев, Г. Средновековната хералдика. Велико Търново: Фабер. [Kovachev, G. Srednovekovnata heraldika. Veliko Tarnovo: Faber].
- Kurelić 2006: Kurelić, R. The Status of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire. – *Annual of medieval studies at Central European University Budapest* 12, 143–162.
- Ousterhout 2009: Ousterhout, R. Byzantium Between East and West and the Origins of Heraldry. – In: Hourihane, C. (ed.) *Byzantine Art: Recent Studies*. Princeton: Princeton University Press, 153–170.
- Nikolov-Zikov 2012: Николов-Зиков, П. Династията на Срацимировци. София: Нов български университет. [Nikolov-Zikov, P. Dinastiyata na Sratsimirovtsi. Sofia: Nov balgarski universitet].
- Popov 1985: Попов, А. Хералдични изображения през XII–XIV в. – В: Попов, А. (съст.) *Величието на Търновград*. София: Издателство на Отечествения фронт, 379–381. [Popov, A. Heraldichni izobrazhenia prez XII–XIV v. – V: Popov, A. (sast.) *Velichieto na Tarnovgrad*. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 379–381].
- Popova 2018: Попова, И. Средновековните Балкани през погледа на европейски пътешественици (XIV–XV в.). София: Кирило-Методиевски научен център при БАН. [Popova, I. Srednovekovnite Balkani prez pogleda na evropeyski pateshestvenitsi (XIV–XV v.). Sofia: Kirilo-Metodievski nauchen tsentar pri BAN].
- Rácz 2018: Rácz, G. The Heraldry of Angevin-age Hungary and its Reflections in the Illuminated Chronicle. – In: Bak, J., Veszprémy, L. (eds.) *Studies on the Illuminated Chronicle*. Budapest: Central European University Press, 111–126.
- Reiche 1896: Reiche, R. (ed.) *Die Chronik Hartung Cammermeisters*. Halle: Druck und Verlag von Otte Hendel.
- Rolker 2014a: Rolker, C. Das Wappenbuch des Konrad Grünenberg: acta et agenda. – *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 162, 191–207.
- Rolker 2014b: Rolker, C. Turnier-Ordnung: Das Wappenbuch des Konrad Grünenberg. – *Mittelalter. Zeitschrift des Schweizerischen Burgenvereins* 19, 26–33.
- Soloviev 1935: Soloviev, A. Les emblèmes héraldiques de Byzance et les Slaves. – *Seminarium Kondakovianum* 7, 119–165.
- Voynikov 2017: Войников, И. История на българските държавни символи. Велико Търново: Абагар. [Voynikov, I. Istoria na balgarskite darzhavni simvoli. Veliko Tarnovo: Abagar].
- Wolpert 2016: Wolpert, F. J. M. *Writing the Orient. Johannes Schiltberger's Reisebuch (1394–1427)*. Somerville College, University of Oxford. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, September 2016. Faculty of Medieval & Modern Languages.
- Yordanov 2019: Йорданов, К. Едно отражение от Четвъртия кръстоносен поход в стенописите на Боянската църква (1258/1259 г.). – *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“* 100 (19), 48–68. [Yordanov, K. Edno otrazhenie ot Chetvartia krastonosen pohod v stenopisite na Boyanskata tsarkva (1258/1259 g.) – *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“, Tsentar za slavyano-vizantiyski prouchvania „Ivan Duychev“* 100 (19), 48–68].

THE BALKANS IN 15TH CENTURY GERMAN ARMORIALS: THE CASE OF CONRAD GRÜNENBERG

Milen Petrov

Abstract: The armorial of Conrad Grünenberg, created around the 1480s, is an important landmark for the heraldic history of late medieval Europe. However, his *Wappenbuch* can also serve as a major source for the Western European understanding of Balkan heraldry, since it contains many arms of both Catholic and Orthodox rulers from the region. Many of these Southeastern European coats of arms are fictional and represent a “Latin” view on the region. This article examines the ways in which travelogues, chronicles and stereotypes intertwine with the creation of such armorials and why scholars should be careful when using them as a source for interpreting the heraldic or visual traditions of Southeastern Europe.

Keywords: Armorials, Heraldry, Conrad Grünenberg, Balkans

Milen Petrov

Institute of Balkan Studies & Center of Thracology
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

milenkpetrov@gmail.com

ORCID: 0009-0008-6519-7867